

ΣΟΦΙΑ ΦΙΚΑ

**ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
ΚΑΙ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ**

ΙΔΕΕΣ, ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
A. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ	
1. Η εποχή της Αναγέννησης	15
2. Ένας νέος ανθρωποκεντρισμός	21
3. Μνημοτεχνική και συμβολιστική των εικόνων στον Giordano Bruno.....	27
4. Αισθητική και ηθική.....	45
B. ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ	
1. Η αρχιτεκτονική μεταξύ κόσμου και αναγεννησιακής πολιτείας.....	55
2. Παραδείγματα εικονοπλασίας.....	67
Sandro Botticelli	67
Tiziano Vecellio	75
Paolo Veroneze.....	82
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	89
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	93

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της παρούσας μελέτης με τίτλο *Φιλοσοφία της τέχνης και Αναγέννηση: Ιδέες, συμβολισμοί και εικόνες*, είναι η διερεύνηση των νημάτων που συνδέουν τη φιλοσοφία και την τέχνη, μέσω των εικόνων και των συμβολισμών, κατά την εποχή της Αναγέννησης. Προκειμένου να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός, αρχικά δίνονται κάποια γενικά εισαγωγικά στοιχεία που αφορούν στα χαρακτηριστικά της εποχής της Αναγέννησης, κυρίως ο ανθρωποκεντρικός της χαρακτήρας και το έντονο ενδιαφέρον για τη μελέτη της φύσης. Την εποχή αυτή δίνεται καινούρια πνοή στα περισσότερα φιλοσοφικά συστήματα –προσωκρατικό, πλατωνικό, αριστοτελικό, στωικό και επικούρειο. Κυρίως όμως η διάνοηση του Πλάτωνος αποτελεί το κέντρο του ενδιαφέροντος. Ο πλατωνισμός ή καλύτερα ο νεοπλατωνισμός που είχε την έδρα του στην Ακαδημία της Φλωρεντίας επηρέασε τους σημαντικότερους διανοητές της εποχής, όπως τον Pico della Mirandola και τον Giordano Bruno, η φιλοσοφική διάνοηση των οποίων αναλύεται στη συνέχεια της μελέτης. Πιο συγκεκριμένα αναδεικνύονται οι αντιλήψεις τους για τον άνθρωπο και τον κόσμο, ενώ ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην Τέχνη της Μνήμης του Giordano Bruno, που βασίζεται σε εικόνες και σύμβολα. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται αναφορά στην *Πολιτεία του Ήλιου* του Tommaso Campanella, η οποία λειτουργεί ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μνημοτεχνικής που συνδυάζει αρμονικά την αρχιτεκτονική δομή της πόλης με τη συμβολική σκέψη. Εν συνεχεία εξετάζεται πώς τα χαρακτηριστικά της εποχής της Αναγέννησης αποτυπώθηκαν στην τέχνη και ιδιαίτερα στη ζωγραφική και πώς μέσω της εικόνας ο άνθρωπος μπορεί να οδηγηθεί στην Ιδέα, σύμφωνα με την νεοπλατωνική αντίληψη. Για τον σκοπό αυτό, η εργασία επικεντρώνεται σε συγκεκριμένα έργα τριών Ιταλών ζωγράφων της Αναγέννησης, του Sandro Botticelli, του Tiziano Vecellio και του Paolo Veronese, τα οποία συνιστούν αλληγορίες. Έτσι, μελετώνται οι συνθέσεις *Άνοιξη*, *Γέννηση της Αφροδίτης* και *Συκοφα-*

ντία του Botticelli, Ιερός και Βέβηλος Έρωτας, Αλληγορία της Φρόνησης και Θάνατος του Ακταίωνος του Tiziano και δύο αλληγορίες του Veroneze, Η Αλληγορία της Δύναμης και της Σοφίας και Η Αλληγορία της Αρετής και της Κακίας.

Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

1. Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ

Το τέλος του Μεσαίωνα σηματοδοτεί την έναρξη μίας νέας εποχής, της εποχής της Αναγέννησης, η οποία ξεκίνησε από τη Φλωρεντία της Ιταλίας και σταδιακά εξαπλώθηκε σε ολόκληρη την Ευρώπη. Χρονολογικά η Αναγέννηση ορίζεται ως η περίοδος ανάμεσα στον Μεσαίωνα και τη νεότερη εποχή. Ωστόσο, τα ακριβή όρια της περιόδου αυτής αποτελούν αντικείμενο διαφωνίας μεταξύ των ιστορικών, καθώς εντοπίζονται δύο διαφορετικές απόψεις ως προς την ακριβή χρονολόγησή της και την ένταξη ή μη του ουμανιστικού κινήματος σε αυτή. Στη μεν πρώτη περίπτωση, όπου ο Ουμανισμός εντάσσεται στην εποχή της Αναγέννησης, η Αναγέννηση καλύπτει την περίοδο από τα μέσα του 14^{ου} αι. έως και τις αρχές του 17^{ου} αι., ενώ στη δεύτερη περίπτωση, όπου ο Ουμανισμός θεωρείται ανεξάρτητη πνευματική κίνηση, η περίοδος της Αναγέννησης χρονολογείται από τον 15^ο αι. έως και τον 17^ο αι.

Σε αυτά τα χρονικά όρια υιοθετείται μία νέα, ανθρωποκεντρική κοσμοθεωρία, που οδήγησε σε μία σειρά αλλαγών στους τομείς της φιλοσοφίας, της τέχνης, της λογοτεχνίας, της επιστήμης και της πολιτικής. Στην εποχή της Αναγέννησης κυριάρχησε το ιδανικό του ελεύθερου πνευματικά ανθρώπου, ενώ ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης του με τον κόσμο αποτέλεσε ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της περιόδου αυτής. Ο άνθρωπος από παθητικός παρατηρητής σε έναν αμετάβλητο κόσμο που θεμελιώνεται στις αρχές της αριστοτελικής φιλοσοφίας έγινε μέτοχος ενός νέου κόσμου, δυναμικού και συνεχώς μεταβαλλόμενου. Αυτή η μετάβαση, από ένα κλειστό σε ένα δυναμικό σύμπαν θεωρήθηκε από τους Ανθρωπιστές ως εκείνος ο παράγοντας που θα συνέβαλλε στην ανάπτυξη ενός νέου πνεύματος, ελεύθερου από κάθε περιορισμό, λογοκρισία και προκατάληψη και θα έφερνε τον άνθρωπο πιο κοντά στην αλήθεια. Υιοθετείται έτσι μία διαφορετική προσέγγιση, απαλλαγμένη από τα θεοκρατικά πρότυπα του Μεσαίωνα, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος παρατηρεί και με-

λετά τον εξωτερικό κόσμο και τη φύση προκειμένου να οδηγηθεί στην αλήθεια. Ενώ λοιπόν στον Μεσαίωνα το κέντρο του ενδιαφέροντος ήταν ο Θεός και η γνώση των διαφορετικών του εκδηλώσεων, στην Αναγέννηση στράφηκε στη μελέτη του ανθρώπου και του κόσμου που τον περιέβαλλε. Η φιλοσοφία της Αναγέννησης επικεντρώθηκε στον άνθρωπο και στην κατάκτηση της ενότητας με τον κόσμο και τις ουράνιες αρχές του.

Ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας της φιλοσοφίας ενισχύθηκε με την ανάξωπύρωση του ενδιαφέροντος για την κλασική αρχαιότητα, η οποία έγινε το ιδανικό πρότυπο, το σταθερό σημείο αναφοράς και μέτρο σύγκρισης, ο αλάνθαστος οδηγός στους προσανατολισμούς της νέας εποχής. Οι δημιουργοί της Αναγέννησης μελέτησαν τους αρχαίους φιλοσόφους, εμπνεύστηκαν από τα κλασικά κείμενα και ανέδειξαν την ουσία τους. Συγκεκριμένα ο Δάντης, ποιητής που έζησε στο μεταίχμιο του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, θεωρείται ο πρώτος λόγιος που επανέφερε την αρχαιότητα και τη μυθολογία στο προσκήνιο. Στο έργο του *Θεία Κωμωδία* περιγράφει το ταξίδι της ανθρώπινης ψυχής από την Κόλαση στο Καθατήριο και από εκεί στον Παράδεισο, όπου η ψυχή εξαγνίζεται και οδηγείται τελικά στη λύτρωση. Τον Δάντη διαδέχθηκαν ο Πετράρχης και ο Βοκκάκιος, εκπρόσωποι της ουμανιστικής κίνησης, που συνέβαλαν στην αναβίωση του αρχαίου πνεύματος μέσω των έργων τους. Ο Πετράρχης μελέτησε τα αρχαία κείμενα και επανέφερε, μέσω των ποιημάτων του, τα πρότυπα ηθικής συμπεριφοράς του κλασικού κόσμου, εκδηλώνοντας έτσι τον θαυμασμό του για την αρχαιότητα. Ακολούθησε ο Βοκκάκιος, μαθητής του Πετράρχη, ο οποίος συνέβαλε στη μετάφραση των ομηρικών επών στα Λατινικά και συνέθεσε το *Δεκαήμερον*, έργο που αποτελείται από εκατό διηγήματα και συνιστά έναν ύμνο στη ζωή που κατορθώνει να επιβληθεί πάνω στον θάνατο.

Μετά τους προδρόμους του Ουμανισμού, τη συνέχεια της διάδοσης του κλασικού πνεύματος ανέλαβαν οι λόγιοι του Βυζαντίου. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η συμβολή του Γεώργιου Γεμιστού ή Πλήθωνος, ο οποίος επανέφερε την πλατωνική φιλοσοφία στο προσκήνιο. Ο Πλήθων, ενστερνιζόμενος τα κοινωνικά και πολιτι-

κά πρότυπα που εισήγαγε ο Πλάτων, επηρέασε καθοριστικά τον Cosimo de Medici, γενάρχη των Μεδίκων. Ο Cosimo, ο οποίος έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη φιλοσοφία, την τέχνη και τη λογοτεχνία, μετέτρεψε τη Φλωρεντία σε εστία πνευματικής και πολιτιστικής δραστηριότητας. Συγκέντρωσε γύρω του τους μεγαλύτερους καλλιτέχνες και λόγιους της εποχής του και διέθεσε μεγάλο μέρος της περιουσίας του για την ενίσχυση κάθε πνευματικής και καλλιτεχνικής δραστηριότητας. Έτσι, το 1462 ίδρυσε την πλατωνική Ακαδημία στη Φλωρεντία, που συνέβαλε καθοριστικά στην αναβίωση της πλατωνικής φιλοσοφίας. Τη διεύθυνση της Ακαδημίας, μετά από απόφαση του Cosimo, ανέλαβε ο Marsilio Ficino, Ιταλός φιλόσοφος, ο οποίος αφοσιώθηκε στη μελέτη των κλασικών κειμένων και παρέδωσε στον δυτικό πολιτισμό την πρώτη ολοκληρωμένη μετάφραση των έργων του Πλάτωνος και του Πλωτίνου στα Λατινικά. Ο Ficino, επηρεασμένος από την πλατωνική φιλοσοφία, στο έργο του *Πλατωνική Θεολογία* πραγματεύεται την ιδέα περί της αθανασίας της ψυχής, σύμφωνα με την οποία η ψυχή του ανθρώπου είναι αθάνατη και επιζητά την αποδέσμευση από τον αισθητό κόσμο και την ένωση με τις ουράνιες αρχές της. Με την πλατωνική παράδοση συνδέεται και ο Pico della Mirandola, μαθητής του Ficino και μέλος της Ακαδημίας της Φλωρεντίας, ο οποίος στο έργο του *Λόγος περί της αξιοπρέπειας του ανθρώπου*, ορίζει τη θέση του ανθρώπου στο σύμπαν και υμνεί την ικανότητά του να οδηγηθεί στην αλήθεια και να επιλέξει ο ίδιος, με την ελεύθερη βούλησή του, τον βίο που θα διάγει.

Η εποχή αυτή και πιο συγκεκριμένα ο 16^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση μίας νέας φιλοσοφικής κίνησης, της φυσιοκρατικής, που συνέβαλε στην ανάπτυξη των φυσικών επιστημών και οδήγησε σε νέες ανακαλύψεις. Οι εκπρόσωποι της κίνησης αυτής εκδήλωσαν το ενδιαφέρον τους για τη μελέτη της φύσης και των νόμων που τη διέπουν. Αναγνώρισαν το σύμπαν ως ένα ενιαίο σύνολο μέσα στο οποίο κυριαρχούν διάφορες δυνάμεις, τις οποίες ο άνθρωπος μπορεί να γνωρίσει και να χειρισθεί, και ανέπτυξαν μία διαφορετική, από την ήδη επικρατούσα, σχέση με τον κόσμο, η οποία συχνά στηριζόταν στη μαγική αντίληψη και όχι μόνο στη

λογική¹. Κύριος εκπρόσωπος της φυσιοκρατικής κίνησης υπήρξε ο Giordano Bruno, Ιταλός φιλόσοφος, με επιρροές από την προσωκρατική και τη νεοπλατωνική φιλοσοφία. Ο Bruno ασχολήθηκε με τη μελέτη του κόσμου, της φύσης και του ανθρώπου, εισήγαγε την ιδέα περί της απειρότητας του σύμπαντος, σύμφωνα με την οποία υπάρχουν άπειροι κόσμοι στο ανοικτό και χωρίς όρια σύμπαν και επιδίωξε μέσω των έργων του να απελευθερώσει τον άνθρωπο από τα γήινα δεσμά του και να τον οδηγήσει στη γνώση του κόσμου και στην αλήθεια. Τα συστήματα μνημοτεχνικής που ανέπτυξε, τα οποία βασίζονταν σε ένα σύνολο εικόνων και συμβόλων, είχαν ως σκοπό όχι μόνο τη βελτίωση της ανθρώπινης μνήμης και την ανάπτυξη της ανθρώπινης διάνοιας, αλλά και την επανασύνδεση του ανθρώπου με τον κόσμο των Ιδεών και τις ουράνιες αρχές του.

Η ανανέωση της φιλοσοφικής σκέψης και η μελέτη των αρχαίων κειμένων, όπως ήταν φυσικό, επηρέασε την τέχνη της εποχής, επανέφερε την καλλιτεχνική δημιουργία στο επίκεντρο και συνέβαλε στην αναγέννηση της αρχιτεκτονικής, της ζωγραφικής, της γλυπτικής και της ποίησης, καθώς και στον επαναπροσδιορισμό της θεματολογίας τους. Στην αρχιτεκτονική, τα γοτθικού ρυθμού στοιχεία που επικρατούσαν έως τότε υποχώρησαν και αντικαταστάθηκαν από νέα μορφικά στοιχεία, εμπνευσμένα από την αρχαιότητα. Οι αρχιτέκτονες της εποχής, με κύριους εκπροσώπους τον Filippo Brunelleschi και τον Leon Battista Alberti, μελέτησαν τα κείμενα του Βιτρούβιου και τις οικοδομικές μεθόδους της αρχαιότητας και, παρατηρώντας τα ρωμαϊκά ερείπια, αναπαρήγαγαν τα κλασικά πρότυπα και επανέφεραν τον κλασικό-ρωμαϊκό ρυθμό στα αρχιτεκτονικά τους οικοδομήματα. Εφαρμόστηκε έτσι ένας νέος συνθετικός κανόνας, σύμφωνα με τον οποίο κάθε οικοδόμημα έπρεπε να εναρμονίζει τις τρεις αρχές που πρώτος ο Βιτρούβιος εισήγαγε, δηλαδή τη χρησιμότητα, τη σταθερότητα και την αισθητική, και να εκφράζει μέσω της δομής του την άρτια αναλογία των μερών του. Η ανανέωση της αρχιτεκτονικής σε συνδυασμό με τις νέες πο-

1 Θεοδόσιος Πελεγρίνης, *Μάγοι της φιλοσοφίας* (Αθήνα: Ελληνικά γράμματα, 1996), σσ. 33-34.

λιτικές, κοινωνικές και πνευματικές συνθήκες της εποχής, επηρέασε τους διανοητές της Αναγέννησης και οδήγησε στην αναζήτηση προτύπων ιδανικών πολιτειών.

Η ζωγραφική και η γλυπτική επαναπροσδιορίστηκαν και η θεματολογία των έργων πέρασε από τις θρησκευτικού περιεχομένου αναπαραστάσεις, που επικρατούσαν έως και τον Μεσαίωνα, στην απεικόνιση του ανθρώπου και του κόσμου γύρω του. Οι δημιουργοί της Αναγέννησης, με κύριους εκπροσώπους τον Sandro Botticelli, τον Tiziano Vecellio και τον Paolo Veroneze, μελέτησαν τις αρχαίες παραστάσεις, εμπνεύστηκαν από τα κλασικά και μυθολογικά πρότυπα και συνέθεσαν νέα, συμβολικού χαρακτήρα, έργα. Αξιοποίησαν την αλληγορική μέθοδο, προκειμένου να αποδώσουν και να ερμηνεύσουν αφηρημένες έννοιες και νοήματα και μέσω της αλληγορικής εικόνας που αποτύπωσαν στα έργα τους, δημιούργησαν ένα είδος αφήγησης που με τη χρήση του παράπλευρου λόγου είναι δυνατόν να οδηγήσει τον θεατή στην ουσία, που βρίσκεται πίσω από τις εικονιζόμενες μορφές. Αντιλήφθηκαν έτσι την τέχνη ως ένα μέσο ικανό να οδηγήσει τον άνθρωπο στις Ιδέες. Η τέχνη και ιδιαίτερα η ζωγραφική συνδέθηκε άρρηκτα με την ουμανιστική κίνηση, η οποία προσδιόρισε από την αρχή τον πνευματικό ορίζοντα της δημιουργίας. Ουμανιστές και καλλιτέχνες συχνά συνεργάστηκαν για την εκπόνηση εικονογραφικών προγραμμάτων². Έτσι, ο συμβολικός χαρακτήρας πολλών αναγεννησιακών εικονογραφικών συνθέσεων οφείλονταν, τις περισσότερες φορές, στη συνεργασία ουμανιστών, σοφών θεολόγων ή και αστρολόγων. Άλλωστε, πολλά από τα εικονογραφικά θέματα της εποχής είναι αρκετά σύνθετα και περίπλοκα στην κατανόησή τους, που θα ήταν δύσκολο να αποδοθεί η πατρότητά τους αποκλειστικά και μόνο στους καλλιτέχνες.

2 Μαρίνα Λαμπράκη-Πλάκα, *Ιταλική Αναγέννηση, τέχνη και κοινωνία - τέχνη και αρχαιότητα* (Αθήνα: Καστανιώτης, 2004), σ. 81.